

СЕКЦІЯ 9 КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.156 (157)

ПОНЯТТЯ ТА СИСТЕМА ПІДСТАВ ДЛЯ СКАСУВАННЯ АБО ЗМІНИ СУДОВОГО РІШЕННЯ В АПЕЛЯЦІЙНОМУ ТА КАСАЦІЙНОМУ ПОРЯДКАХ

Безпала В.В., аспірант
кафедри кримінального процесу
Національна академія внутрішніх справ

Стаття присвячена дослідженню факторів, які є підставами для скасування або зміни судового рішення в апеляційному та касаційному порядках, формулюванню їх поняття.

Ключові слова: кримінальне провадження, провадження в суді апеляційної інстанції, провадження в суді касаційної інстанції, скасування судового рішення, зміна судового рішення, підстави для скасування або зміни судового рішення.

Статья посвящена исследованию факторов, которые являются основаниями для отмены либо изменения судебного решения в апелляционном и кассационном порядках, формулированию их понятия.

Ключевые слова: уголовное производство, производство в суде апелляционной инстанции, производство в суде кассационной инстанции, отмена судебного решения, изменение судебного решения, основания для отмены либо изменения судебного решения.

Bezpal V.V. CONCEPT AND SYSTEM OF THE BASES FOR CANCELLATION OR CHANGE OF THE JUDGMENT IN APPEAL AND CASSATION ORDERS

The article is devoted to a research of system of circumstances which are the bases for cancellation or change of the judgment in appeal and cassation orders, to a formulation of their concept.

Key words: criminal proceedings, production in court of appellate instance, production in court of cassation instance, cancellation of the judgment, change of the judgment, basis for cancellation or change of the judgment.

Постановка проблеми. Відповідно до п. 8 ч. 2 ст. 129 Конституції України забезпечення права на апеляційний перегляд справи та (в визначених законом випадках) на касаційне оскарження судового рішення є одним із основних засад судочинства в Україні. У сфері кримінального провадження це конституційне положення розкривається в ч. 2 ст. 24 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), відповідно до якої кожному гарантується право на перегляд вироку, ухвали суду, що стосується прав, свобод чи інтересів особи, судом вищого рівня в порядку, передбаченому цим Кодексом, незалежно від того, чи брала така особа участь у судовому розгляді.

Будучи соціально-правовим інструментом вирішення кримінально-правових конфліктів у суспільстві, правосуддя в кримінальному провадженні в будь-якій розвиненій правовій державі має здійснюватися відповідно до міжнародних стандартів, з урахуванням практики Європейського суду з прав людини задля підвищення ефективності правосуддя, забезпечення належного рівня охорони та захисту прав особи в кримінальному провадженні.

Досягнення зазначених цілей безпосередньо залежить від якості судових рішень, що ухвалюються в кримінальному провадженні. Адже відповідно до самої сутності правосуддя судові

рішення, що ухвалюються за його результатами, мають бути законними, обґрунтованими, вмотивованими та справедливими. Лише в разі ухвалення таких судових рішень можна стверджувати, що правосуддя відбулося [1, с. 4].

Подання апеляційної скарги до апеляційної інстанції чи касаційної скарги до суду касаційної інстанції особами, яким надане таке право, є безумовною підставою для перегляду ухвалених судових рішень щодо їхньої законності, обґрунтованості й справедливості. Лише в окремих випадках, установлених КПК України, оскарження рішень суду першої інстанції не допускається [2, с. 91].

Проте доведеться засвідчити наявність у вітчизняній судовій практиці фактів ухвалення незаконних, необґрунтованих, невмотивованих і несправедливих судових рішень. За даними судової статистики, у I півріччі 2016 р. апеляційними судами скасовано судові рішення щодо 8,2 тис. осіб (37%) (у I півріччі 2015 р. – стосовно 34,4% осіб) та змінено стосовно 2,1 тис. осіб (9,7%). Питома вага кількості осіб, стосовно яких вироки місцевих загальних судів скасовано, становить 35,7% від загальної кількості осіб, щодо яких вироки переглянуто в апеляційному порядку [3].

Протягом I півріччя 2016 р. Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ переглянуто

судові рішення в кримінальних справах щодо 1,8 тис. осіб, що на 0,4% більше порівняно з I півріччям 2015 р. (1,8 тис.), з них скасовано та змінено судові рішення стосовно 929 осіб, або 51,2% [4].

Таким чином, апеляційні та касаційні провадження в кримінальному процесі мають особливе призначення: вони спрямовані на виправлення помилок, допущених судами нижчого рівня, тому є ефективною додатковою гарантією належної охорони та захисту прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження.

При цьому принциповим питанням є визначення підстав для скасування або зміни судових рішень. Установлення їх наявності або відсутності засвідчує законність / незаконність, обґрунтованість / необґрунтованість, вмотивованість / невмотивованість, справедливість / несправедливість судового рішення в кожному конкретному випадку. Важливим є однакове, правильне (таке, що відповідає дійсному змісту закону) розуміння й застосування судами всіх інстанцій нормативних положень, які встановлюють обставини, що визнаються підставами для скасування або зміни судового рішення.

Зазначені обставини обумовлюють об'єктивну необхідність детального дослідження як проблем правового регулювання, так і правозастосування підстав для скасування або зміни судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух.

Ступінь розробленості проблеми. Загалом проблематика перегляду судових рішень, установлення їхньої відповідності вимогам кримінального процесуального закону в вітчизняній кримінальній процесуальній науці на різних етапах її розвитку була розроблена доволі широко. Незважаючи на наявність значної кількості робіт таких учених, як С.І. Вікторський, І.Я. Фойницький, М.С. Строгович, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, О.В. Капліна, О.Ю. Костюченко, І.І. Котубей, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михеєнко, В.Т. Нор, В.І. Сліпченко, В.О. Попелюшко, Н.Р. Бобечко, Н.В. Кіцен, Ю.М. Мирошниченко та ін., що присвячені дослідженню як процедури судового розгляду та ухвалення судового рішення, так і апеляційному й касаційному провадженням, що містять різні наукові концепції, низка питань, пов'язаних із регламентацією та застосуванням системи підстав для скасування або зміни судового рішення в апеляційному та касаційному порядкух, залишаються невирішеними.

Так, усе ще недостатньо проаналізована правова природа підстав для скасування або зміни судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух, досі відсутня однозначна загальна дефініція цього поняття, залишаються спірними питання встановлення конкретних форм окремих підстав для скасування або зміни судових рішень.

Наведене обумовлює необхідність подальших наукових досліджень у цьому напрямі.

Метою статті є формулювання поняття та дослідження системи підстав для скасування або зміни судового рішення в апеляційному та касаційному порядкух.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до ч. ч. 1, 2 ст. 409 КПК України підставою для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції є:

- 1) неповнота судового розгляду;
- 2) невідповідність висновків суду, викладених у судовому рішенні, фактичним обставинам кримінального провадження;
- 3) істотне порушення вимог кримінального процесуального закону;
- 4) неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність;
- 5) невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особи обвинуваченого.

Кожна із зазначених підстав розкривається законодавцем у ст. ст. 410–414 КПК України.

Відповідно до ч. 1 ст. 438 КПК України підставами для скасування або зміни судових рішень при розгляді справи в суді касаційної інстанції є:

- 1) істотне порушення вимог кримінального процесуального закону;
- 2) неправильне застосування закону України про кримінальну відповідальність;
- 3) невідповідність призначеного покарання тяжкості кримінального правопорушення та особі засудженого.

При вирішенні питання про наявність зазначених підстав суд касаційної інстанції має керуватися ст. ст. 412–414 КПК України (ч. 2 ст. 438 КПК України).

Що стосується поняття підстав для скасування або зміни судового рішення, слід зазначити, що кримінальне процесуальне законодавство визначення цього поняття не дає, а в науці кримінального процесуального права підстави для скасування або зміни судового рішення визначаються як: такі допущені судом порушення, що свідчать про незаконність і необґрунтованість вироку та вимагають його скасування або зміни [5, с. 378; 6, с. 68]; передбачені законом і встановлені судом вищого рівня порушення, допущені під час досудового розслідування або судового розгляду, що тягнуть за собою згідно із законом скасування чи зміну вироку [7, с. 98; 8, с. 145]; такі порушення кримінального та кримінального процесуального закону, за наявності яких судові рішення не може вважатися законним і обґрунтованим [9, с. 65–66]; сукупність достовірних даних, що вказують на незаконність, необґрунтованість чи невмотивованість судового рішення [2, с. 852]; сукупність фактичних даних, передбачених кримінальним процесуальним законом і встановлених судом апеляційної чи касаційної інстанції під час розгляду справи в апеляційному чи касаційному порядку, що свідчить про допущене судом першої інстанції кримінальне процесуальне правопорушення, внаслідок чого рішення є незаконним та необґрунтованим (невмотивованим та / або несправедливим), що обумовлює необхідність його скасування або зміни [10, с. 97]; помилки та порушення вимог закону, допущені на попередніх стадіях кримінального провадження, установлення яких судом апеляційної інстанції тягне за собою правові наслідки в вигляді скасування або

зміни рішення суду першої інстанції або скасування ухвали слідчого судді [11, с. 159].

Як впливає з результатів аналізу наведених та інших визначень досліджуваного поняття, переважна більшість учених визначають підстави для скасування або зміни судових рішень через наявність у діях суду під час судового розгляду та ухвалення судового рішення кримінального процесуального правопорушення.

На наш погляд, досліджуючи сутність підстав для скасування або зміни судового рішення, акцент слід робити не на діях суду під час судового розгляду та ухвалення судового рішення, а на наслідках, до яких призвели ці дії, зокрема в контексті забезпечення законності, обґрунтованості, вмотивованості та справедливості судового рішення.

Виходячи з цього, питання визначення поняття підстав для скасування або зміни судового рішення, установлення їх сутності, а також наявності чи відсутності таких підстав у кожному конкретному випадку неможливо вирішити без зв'язку з тими вимогами, які пред'являються законом до судових рішень.

Крім того, якщо проаналізувати визначені законом форми кожної з підстав для скасування або зміни судового рішення, можна встановити, що не всі ці форми пов'язані з діями суду негативного характеру.

Так, однією з форм неповноти судового розгляду як підстави для скасування або зміни судового рішення судом апеляційної інстанції відповідно до п. 2 ч. 1 ст. 410 КПК України є недослідження судом першої інстанції тієї чи іншої підстави, необхідність дослідження якої впливає з нових фактів, установлених під час розгляду справи в суді апеляційної інстанції. Така ситуація свідчить не про допущення судом першої інстанції правопорушення, помилки чи упущення, а про виникнення таких обставин, необхідність дослідження яких з'ясована після ухвалення судового рішення.

На цю обставину звертає увагу й Н.Р. Бобченко, який серед ознак підстав для зміни або скасування судових рішень в апеляційному та касаційному порядках формулює таку: це обставини, які виникли та були виявлені після ухвалення судового рішення, але до розгляду кримінального провадження вищою судовою інстанцією, і не свідчать про недоліки попереднього кримінального провадження [12, с. 23].

Таким чином, система підстав для скасування або зміни судового рішення в апеляційному та касаційному порядках містить як ті обставини, що свідчать про наявність у діях суду, який ухвалив оскаржуване рішення, порушень вимог закону (як матеріального, так і процесуального права), так і ті, що не пов'язані з діяльністю суду зі здійснення судового розгляду та ухвалення рішення.

Аналіз змісту передбачених законом підстав для скасування або зміни судового рішення, на перший погляд, указує на те, що всі вони (крім обставини, передбаченої п. 2 ч. 1 ст. 410 КПК України) стосуються негативних дій саме суду, який здійснював судовий розгляд і ухвалив рішення по суті справи.

Водночас слід визнати, що в кримінальному процесуальному законі відсутні положення щодо приналежності допущених порушень до певної стадії (етапу) кримінального провадження. Адже окремі порушення закону, допущені під час досудового розслідування, можуть стати причиною порушень з боку суду під час судового розгляду та ухвалення судового рішення. Така ситуація може мати місце в випадках, коли суд під час ухвалення судового рішення не визнав недопустимим у порядку, передбаченому ст. 89 КПК України, доказ, отриманий органами досудового розслідування (прокурором) з порушенням порядку, встановленого КПК України, і поклав його серед інших доказів в основу свого рішення по суті справи.

Виходячи з цього, підставою для скасування чи зміни судового рішення може бути порушення вимог закону, допущене на будь-якій стадії (на будь-якому етапі) кримінального провадження. Основною ознакою такого порушення має бути його вплив на ухвалення судом законного, обґрунтованого, вмотивованого та справедливого судового рішення.

Отже, питання визначення поняття, сутності та системи підстав для скасування або зміни судового рішення в апеляційному та касаційному порядках перебуває в тісному зв'язку з тими вимогами, які сформульовані в законі і яким повинно відповідати будь-яке судове рішення.

Так, згідно зі ст. 370 КПК України судове рішення повинно бути законним, обґрунтованим і вмотивованим. Законним є рішення, ухвалене компетентним судом згідно з нормами матеріального права з дотриманням вимог щодо кримінального провадження, передбачених КПК України. Обґрунтованим є рішення, ухвалене судом на підставі об'єктивно з'ясованих обставин, які підтверджені доказами, дослідженими під час судового розгляду та оціненими судом відповідно до ст. 94 КПК України. Умотивованим є рішення, в якому наведені належні й достатні мотиви та підстави його ухвалення.

Крім того, судове рішення має бути справедливим (як у широкому, так і в вузькому значенні). Справедливість судового рішення хоча й не визначена прямо кримінальним процесуальним законом, на наш погляд, відображає дію засади верховенства права в кримінальному провадженні (ст. 8 КПК України), а справедливість у вузькому значенні пов'язується з відповідністю призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого (ст. 414 КПК України).

Виходячи з вищевикладеного, підстави для скасування або зміни судового рішення в апеляційному та касаційному порядках можна визначити як наявність обставин, передбачених кримінальним процесуальним законом і встановлених судом вищої інстанції, що свідчать про необхідність дослідження нових відомостей, які не були досліджені судом першої інстанції, а також про допущене судом першої та / або апеляційної інстанції порушення вимог закону, що призвело до незаконності та необґрунтованості (невмотивованості та / або

несправедливості) судового рішення, тому це обумовлює необхідність зміни рішення або його скасування.

Як вже зазначалося, система підстав для скасування або зміни судового рішення в апеляційному та касаційному порядках установа в ст. ст. 409–414, 438 КПК України.

Найчастіше підставами для скасування вироки в апеляційному та касаційному порядках стають істотні порушення вимог кримінального процесуального закону (ст. 412 КПК України, ст. 370 КПК України 1960 р.). Так, у I півріччі 2016 р. з цієї підстави скасовано вироки стосовно 1,7 тис. (1,6 тис. у I півріччі 2015 р.) осіб, що на 10,1% більше, або 54% (50,6%) від усіх осіб, щодо яких скасовано вироки; з них через здійснення судового провадження за відсутності захисника, якщо його участь є обов'язковою (п. 4 ч. 2 ст. 412 КПК України), – стосовно 54 (14) осіб. У зв'язку з неправильним застосуванням Закону України про кримінальну відповідальність (ст. 413 КПК України, ст. 371 КПК України 1960 р.) скасовано вироки стосовно 591 (486) особи, або 18,3% (15,5%) від усіх осіб, щодо яких скасовано вироки; через невідповідність призначеного судом покарання ступеню тяжкості кримінального правопорушення та особі обвинуваченого (ст. 414 КПК України, ст. 372 КПК України 1960 р.) вироки скасовано стосовно 367 (418) осіб, або 11,3% (13,3%); через невідповідність висновків суду першої інстанції фактичним обставинам кримінального провадження (ст. 411 КПК України, ст. 369 КПК України 1960 р.) апеляційними загальними судами скасовано вироки стосовно 161 (167) особи, або 5% (5,3%); через неповноту судового розгляду (ст. 410 КПК України) скасовано вироки стосовно 106 (118) осіб, або 3,3% (3,8%); через односторонність або неповноту дізнання, досудового чи судового слідства (ст. 368 КПК України 1960 р.) вироки скасовано стосовно 64 (176) осіб, або 2% (5,6%) [13].

Головне, що об'єднує всі ці рішення, – це те, що скасовані ними рішення суду першої інстанції були такими, які не відповідали вимогам, установленим КПК України: бути законними, обґрунтованими, вмотивованими, справедливими.

Виходячи з цього, видається дивним, чому, наприклад, у ч. 1 ст. 410 КПК України йдеться про ухвалення законного, обґрунтованого та справедливого судового рішення, а в ч. 1 ст. 412 КПК України – про ухвалення лише законного та обґрунтованого судового рішення. При цьому в ст. ст. 411, 413, 414 КПК України взагалі не згадується про властивості судового рішення.

Вважаємо, що основною ознакою підстав для скасування або зміни судового рішення в апеляційному та касаційному порядках є їхній негативний вплив на ухвалення судом законного, обґрунтованого, умотивованого та справедливого судового рішення. Ця ознака має бути зазначена в загальній нормі та розміщена в ст. 409 КПК України.

Висновки. Підстави для скасування або зміни судового рішення являють собою певну систему, тобто взаємопов'язану, взаємообумовлену та якісно визначену сукупність елементів. Правовими наслідками їх установлення є визнання судового рішення незаконним та необґрунтованим (невмотивованим та / або несправедливим) та необхідності його скасування або зміни. За своїм змістом вони є обставинами, передбаченими кримінальним процесуальним законом і встановленими судом вищої інстанції, що свідчать про необхідність дослідження нових відомостей, які не були досліджені судом першої інстанції, а також про допущене судом першої та / або апеляційної інстанції порушення вимог закону.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Тайлієва Х.Р. Судові рішення у кримінальному процесі : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09 / Х.Р. Тайлієва. – К., 2016. – 218 с.
2. Кримінальний процесуальний кодекс України. Науково-практичний коментар / за заг. ред. В.Г. Гончаренка, В.Т. Нора, М.С. Шумила. – К.: Юстініан, 2012. – 1224 с.
3. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів місцевими загальними судами, апеляційними судами областей та міста Києва протягом I півріччя 2016 року // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : офіційний сайт / Судова статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
4. Аналіз даних судової статистики щодо розгляду справ і матеріалів Вищим спеціалізованим судом України з розгляду цивільних і кримінальних справ у I півріччі 2016 року // Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ : офіційний сайт / Судова статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://sc.gov.ua/ua/sudova_statistika.html.
5. Строгович М.С. Курс советского уголовного процесса : порядок производства по уголовным делам по советскому уголовно-процессуальному праву / М.С. Строгович. – М.: Наука, 1970. – Т. 2. – 516 с.
6. Познанский В.А. Вопросы теории и практики кассационного производства в советском уголовном процессе / В.А. Познанский. – Саратов : Изд-во Саратов. ун-та, 1978. – 136 с.
7. Гродзинский М.М. Кассационное и надзорное производство в советском уголовном процессе / М.М. Гродзинский. – М.: Госюриздат, 1953. – 231 с.
8. Перлов И.Д. Надзорное производство в уголовном процессе / И.Д. Перлов. – М.: Юрид. лит., 1974. – 256 с.
9. Мотовиловкер Я.О. Особенности кассационного основания и содержания правосстановительной санкции в уголовном процессе / Я.О. Мотовиловкер // Уголовно-правовые и процессуальные гарантии защиты конституционных прав граждан. – Калинин, 1980. – С. 65–66.
10. Котубей І.І. Поняття підстав для скасування або зміни рішення суду першої інстанції / І.І. Котубей // Підприємництво, господарство і право. – 2014. – № 2. – С. 94–97.
11. Кашка О.С. Повноваження суду апеляційної інстанції у кримінальному процесі України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / О.С. Кашка. – К., 2013. – 279 с.
12. Бобечко Н.Р. Апеляційне та касаційне провадження у кримінальному судочинстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Н.Р. Бобечко. – Львів, 2016. – 40 с.
13. Аналіз стану здійснення судочинства у I півріччі 2016 р. // Верховний Суд України : офіційний веб-сайт / Судова практика [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(documents\)/8CB8A0D97939D5B8C2258041004441BB](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(documents)/8CB8A0D97939D5B8C2258041004441BB).